

Összefoglaló
a GERN „Sexual deviance as signal crime” munkacsoport találkozájáról
(Hamburg, 2010. okt. 7-9.)

A GERN (Groupe Européen de Recherches sur les Normativités) olyan francia kezdeményezés, amely európai tudományos közösségek szerveződését támogatja.¹ Ennek keretében Fritz Sack, a Hamburgi Egyetem kriminológiai intézetének (Institut für Sicherheits- und Präventionsforschung, a továbbiakban ISIP) igazgatója 2010 tavaszán kezdett szervezni egy találkozót a nemi erkölcs elleni bűncselekmények szabályozásának témájában. A találkozóra – amelyen Patrick Hebberecht (University of Gent), Laurie Boussaguet (University of Veirsailles-Saint-Quentin-en-Yvelines), Keith Hayward (University of Kent), Daniela Klimke (ISIP), Fritz Sack (ISIP) és jómagam vettünk részt – 2010. október 7-9. között került sor a Hamburgi Egyetemen. A találkozó célja egy jövőbeli nemzetközi kutatás részleteinek kidolgozása volt, a nemi erkölcs elleni bűncselekmények jogi szabályozásának alakulása az elmúlt évtizedekben c. témában.

A találkozón a résztvevők ismertették saját országaik jellemzőit a következő, előre megadott kérdések alapján:

1. Esettanulmányok a szexuális abúzus köréből

Volt-e olyan nagy horderejű eset az adott országban, amely megmozgatta a közvéleményt, valamint – ennek nyomán – a politikai diskurzust és a jogalkotást is? (Pl. Sarah-ügy az Egyesült Királyságban, Dutroux-ügy Belgiumban)

2. Jogszabályi környezet

Milyen jogszabályi változások történtek a nemi erkölcs elleni bűncselekmények szabályozásának területén az elmúlt 20 évben, különös tekintettel a gyermekek elleni szexuális visszaélésekre? Van-e speciálisan a nemi erkölcs elleni bűncselekmények elkövetőire vonatkozó szabályrendszer, valamint kezelés a büntetés-végrehajtásban vagy azon kívül? Hogyan épül fel az áldozatok kezelésének szervezeti rendszere (igazságszolgáltatási szervek és civil ellátórendszer)?

3. A „változás” okai és következményei

Milyen közéleti és politikai diskurzusok előzték meg a jogszabály-módosításokat? Milyen szerepet játszott a média a közéleti diskurzusok alakításában és hogyan hatott a punitív fordulatra (amennyiben felfedezhető volt punitív fordulat a kriminálpolitikában)? Milyen alapvető fordulatok figyelhetők meg a szexualitásról való gondolkodásban a média, a társadalom és a jogalkotás, valamint a jogalkalmazás oldalán az elmúlt évtizedekben (a 20-21. század folyamán)?

A találkozón **Fritz Sack**, a workshop szervezője és moderátora előadta a közös kutatás mellett szóló érveit.

Az 1990-es években elsősorban az USA-ban, de Európában is számos reform született a nemi erkölcs elleni bűncselekmények szabályozása terén. Így például Németországban 1997 és 2004 között szigorították a büntetékiszabási elveket, kötelezővé tették a szexuális elkövetők terápiás kezelését, ugyanakkor feljelentési kötelezettséget róttak a terapeutákra, illetve alkotmányjogi vitákat követően továbbra is kiszabható maradt a „biztonsági őrizet”. A

¹ A GERN küldetéséről bővebben: <http://www.gern-cnrs.com/gern/index.php?id=82&L=2>

biztonsági őrizet a német szövetségi büntető eljárásjog sajátos rendelkezése. A szabadságvesztés-büntetését kitöltő elkövetővel szemben lehet kiszabni abban az esetben, ha visszaeséstől, ill. a közösség veszélyeztetésétől kell tartani. Az intézkedés a büntetési központú kriminálpolitika (*punitive turn*) egyik iskolapéldája. 2004 óta fiatal felnőttek (18-21 évesek), 2007 óta pedig fiatalok elkövetők (14-18 évesek) ellen is kiszabható. A német szövetségi alkotmánybíróság szerint ugyan tilos a jogszabályok visszaható hatályú alkalmazása, ám azt is megállapította, hogy a biztonsági őrizet nem büntetés, hanem megelőző intézkedés, így módon a prevenció eszközeként mégiscsak alkalmazható. Ezzel szemben, az Európai Emberi Jogi Bíróság szerint a biztonsági őrizet valóban büntetés – bűnelkövetés nélkül, ergo nem alkalmazható. Ennek ellenére az intézkedést/büntetést a mai napig alkalmazzák Németországban, viszont a vele kapcsolatos viták közpolitikai diskurzusá fejlődtek.

Mivel a nemi erkölcs elleni bűncselekményeket mindig élénk morális pánikhangulat övezte, ezért a szexuális bűncselekményekkel kapcsolatos jogalkotás a mindenkori büntetőpolitika indítómotorja („engine of crime policy”). A szexualitásról szóló diskurzus azóta került a kormányzás középpontjába, amióta a szexualitás jogi megítélése terén nagy változások következtek be (pl. az egyneműek szexuális kapcsolatának dekriminalizálása, először csak felnőttek, majd felnőttek és gyermekek – 18 évet be nem töltöttek – között is, homoszexuálisok élettársi kapcsolatának törvényesítése, szexuális elkövetők kötelező terápiás gondozása stb.). Ez lett a punitív populizmus (Bottoms, 1995) kiindulópontja, alfája és omegája, a társadalmi és morális kohézió visszaállításának eszköze, amelyet a kormányok előszeretettel meglovagolnak. A szexuális bűncselekmények körül kirobbant botrányokat a kormányok arra használják, hogy egy-egy elszigetelt esetet – amelyek nem tükrözik a valós biztonsági helyzetet, a tényleges fenyegetés volumenét – a médianyilvánosság középpontjába állítsanak (bűnbakkeresés) és a megelőzés érdekében bevezetett intézkedések/jogszabályok segítségével restaurálják a lakosság elvesztett biztonságérzetét. Ezért adta Sack a kutatócsoportnak a „szexuális devianciák mint jelzésértékű bűncselekmények” („sexual deviance as signal crime”) elnevezést, hiszen a szexuális devianciák az egyik oldalon beindították a morális pánikreakciókat (Jenkins, 2001), amelyekre viszont a kormányzat gyors és egyszerű válaszokat adhat a büntetési tételek felemelésével, illetve egyre újabb cselekmények kodifikálásával.

A punitív hangulat leginkább a neoliberális kormányzás idején figyelhető meg, amely teret enged a szigorítást követelő állampolgári hangoknak, amelyek a „szemet szemért fogat fogért” elv alapján (a tettarányossági elvvel szemben) az elszennvedett sérelemmel arányos büntetést szorgalmazzák (Garland, 2001: 143: „zero-sum-game”) A punitív populizmus ezáltal kiemeli az elkövetőt a bűncselekmény megvalósulásához vezető folyamatból és mintegy egyedüli felelősként, „master status”-ba helyezi. Ez a büntetés archaikus változatának újjáéledése, amelyet a kriminológia „posztmodern büntetésnek” nevez. (Garland, 2001: 135; Bauman, 2000; Hebberecht, 2009)

Közös kutatásunk tárgya lehet ennél fogva annak vizsgálata, hogy a résztvevő országokban érvényesült-e, illetve hogyan érvényesült a punitív fordulat a szexuális bűncselekmények kapcsán. (Klimke et al., 2010)

Vizsgálni szükséges ugyanakkor a punitív fordulat mögött álló kulturális és technológiai eltéréseket, fejlődést is. A punitív fordulatnak azonban országonként különböző mozgatórugói lehetnek. Ezért szükséges megvizsgálni példának okáért a poszt-szocialista régió szabályozási vonulatait, a társadalmi viták alakulását és kodifikációra gyakorolt hatását.

Felhívtam a jelenlévők figyelmét arra, hogy míg a szexuális bűncselekmények szabályozása a volt szocialista régióban – így hazánkban is – a nyugati demokráciákkal nagyjából azonos ütemben és elképzelések mentén folyt, addig az azt előidéző faktorok már különbözőek voltak. A szocialista régió polgárait a rendszer leszoktatta a közös gondolkodásról. Az egyetlen szabad hely, ahol az ember elmondhatta pl. szexualitással kapcsolatos nézeteit, az az otthon, a család színtere volt. Szó sem volt például a homoszexuális kapcsolatok elfogadása és elfogadtatása terén társadalmi diskurzusról. Míg a nyugati demokráciákban a másság elismerése és megértése folyamatosan napirenden volt a 20. század második felében (pl. a szexualitás liberalizálása felé ható homoszexuális és leszbikus mozgalmak, a feminista mozgalom), addig a mi régióink ez alatt a bő 40 év alatt ezekben a kérdésekben nem fejlődött. Az egyénközpontú, individuális gondolkodás kialakítása pedig a rendszerváltást követő évtizedekben látszólag gyorsabban fejlődik, mintsem a közösségért vállalt felelősség kialakulása azzal lépést tudna tartani. Emiatt régióink nem mondható különösképpen toleránsnak, megértőnek vagy segítőknek a mássággal kapcsolatban. Régióinkban a szexualitás megítélésében a legerőteljesebb mozgatóerő az uniós jogszabályoknak, elvárásoknak való megfelelés. Ez a megfelelés azonban semmiképpen nem nevezhető evolúciós jellegű változásnak, nem áll mögötte a társadalmi nyomás a másság elismerésére.

A változások másik igen markáns mozgatója a technikai fejlődés, amely már független a Kelet-Nyugat ellentétpárttól. A technikai fejlődés az egyik oka annak, hogy a világ vezető hatalmainak (ide sorolandó az EU is) jogalkotási tendenciája a minél szélesebb cselekménykör büntetéssel fenyegetése, az előkészületi jellegű cselekmények büntetendővé tétele, valamint a túlzott részletszabályozás. Erre a legutóbbi példákat szolgáltatnak az Európa Tanács 2001. november 23-án Budapesten elfogadott Cybercrime egyezménye (a továbbiakban Cybercrime egyezmény),² a Tanács 2004/68/IB kerethatározata (2003. december 22.) a gyermekek szexuális kizsákmányolása és a gyermekpornográfia elleni küzdelemről (a továbbiakban Kerethatározat), az Európa Tanács 2007. október 27-én Lanzarotében elfogadott egyezménye a gyermekek szexuális kizsákmányolás és abúzus elleni védelméről³ (a továbbiakban Lanzarote egyezmény), valamint a Committee on Civil Liberties, Justice and Home Affairs Európai Parlamentnek tett ajánlása (a továbbiakban 2009-es EP-ajánlás).⁴

A Cybercrime egyezmény és a Kerethatározat büntetni rendel minden vizuális gyermekpornográf ábrázolást. Az elkövetési tárgyak közé nemcsak a létező gyermekábrázolások tartoznak, hanem a nem valóságos, de élethű gyermekábrázolások, valamint a gyermeknek látszó felnőtt-ábrázolások is. A 2010 júliusában hatályba lépett Lanzarote egyezmény és a 2009-es EP-ajánlás már nemcsak a szexuális abúzust, hanem annak előkészületi magatartásait is büntetéssel fenyegetné. Ilyen magatartás a szexuális kizsákmányolás céljából kezdeményezett chatbeszélgetés vagy bármiféle online kapcsolatteremtés a gyermekkel a gyermek szexuális abúzusa céljából. Kérdés, hogy ha nem történik meg a tényleges szexuális abúzus (legalább nem kezdődik meg), akkor hogyan bizonyítható, hogy az online kapcsolatfelvétel ténylegesen az offline abúzus előkészítésére

² Convention on Cybercrime, CETS. No. 185 – 23.XI.2001. Online: <http://conventions.coe.int>

³ Council of Europe Convention on the Protection of children against sexual exploitation and sexual abuse. CETS. No. 201 – 25. X. 2007. See online: <http://conventions.coe.int>

⁴ Committee on Civil Liberties, Justice and Home Affairs' report with a proposal for a European Parliament recommendation to the Council on combating the sexual exploitation of children and child pornography (2008/2144(INI)) 26.01.2009; see also: European Parliament recommendation of 3 February 2009 to the Council on combating the sexual exploitation of children and child pornography (2008/2144(INI)) Online: <http://www.europarl.europa.eu>

irányult. (Az előkészületi magatartás fondorlatossága a büntetés-kiszabás keretében egyébként enélkül is értékelhető lenne.) Szintén a Lanzarote egyezmény bővíti a büntetendő előkészületi jellegű magatartások körét pl. a gyermekpornográf weboldalak letöltés nélküli elérésének cselekményével (*access*). Itt az a bizonyítással kapcsolatos kérdés merül fel, hogy mi különbözteti meg technikailag a szándékos letöltést a szándékos eléréstől? A 2009-es EP-ajánlás büntetni rendelné a gyermekabúzus iránt érdeklődést mutató internetezőket „kiszolgáló” személyeket is, így azokat is, akik az interneten gyermekek szexuális kizsákmányolását célzó csevegőszobákat és fórumokat üzemeltetnek. Kérdés, hogy a gyermekek szexuális kizsákmányolásának célzata mely csevegőszobák esetén lesz megállapítható. Elegendő-e pl. ha valaki egy csevegőszobában ilyen tartalmú beszélgetést kezdeményez és nem zárják ki a csevegőszobából, vagy csak a kizárólagosan ilyen tartalmú csevegéseket folytató szobák felelnek majd meg ennek a kritériumnak, esetleg további gyermekpornográf tartalommal megtámogatott webszájt kell hogy kapcsolódjon a chatszolgáltatáshoz?

Ide tartozik az online gyermekkizsákmányolás elleni küzdelemben egyre inkább alkalmazott technikai intézkedés, az online gyermekpornográf tartalmak kormányzati szintű blokkolása is. Az utóbbi két évtizedben egyre-másra jelentek meg Európában (is) a blokkolási gyakorlatok, amelyek egyfelől technikai oldalról, másfelől pedig alkotmányjogi oldalról támadhatóak. Az előbbi a megoldás technikai alkalmatlanságával és megkerülhetőségével, kijátszhatóságával kapcsolatos, az utóbbi pedig az állampolgárok információhoz jutási szabadságával, a véleménynyilvánítás szabadságával és az adatvédelmi jogokkal kapcsolatosak. (Parti, 2010)

A felsorolt jogalkotási tendenciákat befolyásolják a hagyományos médiából érkező aggodalmak, az állampolgári biztonság szavatolásának igénye, valamint a tudományos kutatások megállapításai is. Emiatt az Unióban is tapasztalható a punitív fordulat, ám ez magában hordozza a következő veszélyeket:

- a. A részletszabályozásban rejlő csapda (kazuisztikus jogalkotás, túlszabályozás, az átláthatóság, jogbiztonság hiánya);
- b. A előkészületi jellegű cselekmények kriminalizálásában rejlő csapda (nehezen bizonyíthatók ezek a cselekmények, nehéz elválasztani a szándékosságot a gondatlanságtól); (Zavrsnik, 2010)
- c. A túlkriminalizálás következtében a büntetőjog ultima ratio-ból prima ratio-vá válik. (A büntetőjog az elsődleges reagálás eszköze lesz az enyhébb devianciákra nézve is. Ez veszélyes tendencia, főleg akkor, ha nincs mellette más megelőzési eszköz, mert a biztonságos internet-használatról szóló felvilágosítás hiányos, és a szülők sem tudják, hogyan lehetne felkészíteni a gyermeket az internethasználat veszélyeire.)

A harmadik fontos vizsgálati szempont a kulturális. Kulturális szempontból is vizsgálni szükséges a nemi erkölcs elleni cselekmények megítélését, amelybe nemcsak az országok, illetve régiók, hanem immár, a 21. század fordulójától az internet mint egészen távoli kultúrák közötti közvetítő is megjelenik.

Daniela Klimke számos különböző kormányzati stratégiát említett, amelyek a punitív fordulat felé hatottak. Így pl. a „kockázati társadalom”-stratégiát, amely a biztonságért felelős kormányzati szerepek kiszervezéséről és az állampolgári rendvédelmi mozgalmak újjáéledéséről szól; az individualizációról, amely a viktimológia tanait hasznosítja az egyéni felelősség bűnmegelőzésben betöltendő szerepének meghatározásánál; valamint a gyermek mint az ártatlanság szimbóluma védelmének középpontba kerülését. A kockázati

társadalom-stratégia megjelenésének emblematikus példája a szexuális elkövetők kockázatmenedzsmentjének felállítása. A kockázatmenedzsment alapjául szolgáló adatbázisok kezelését, a kezelés kidolgozását és biztosítását, valamint az elkövetők nyomon követését (vagy utánkövetéses vizsgálatokkal vagy a szó szoros értelmében elektronikus karperec útján történő nyomon követését) az állam külső, piaci szereplőkre bízta. Ennek egyik oka, hogy a hagyományos bűnmegelőzési feladatok közé már képtelenség beilleszteni a megnövekedett részfeladatokat, a másik pedig, hogy technikailag egyre képzetesebb szereplőkre van szükség a biztonsági, bűnmegelőzési feladatok ellátásához (pl. testszkennerek reptéri alkalmazása, vagy a kockázatelemzésre használt adatbázisok hosztolása, karbantartása). (Klimke, 2008)

Ide kapcsolódik **Keith Hayward** gondolata a bűnmegelőzés, illetve a szexuális bűnmegelőzés piacközpontúvá válásáról. Hayward szerint a piacközpontúsítás alapja a gyermek védelme, a gyermek mint elsődleges védendő „tárgy” előterbe kerülése. A gyermek az elveszett ártatlanság szimbóluma, amelyet bármi áron meg kell védeni. A reklámokban megjelenik a „légy minél tovább gyerek”, illetve a „ne hagyd a gyermeki énedet kihalni” szlogen. Ennek ékes példája nemcsak az, hogy a felnőtteknek eladandó árucikkkel is a gyerekeket közelítik meg (lásd autóreklámok, iPhone-reklámok) – mondván, a gyerek, akinek központi helye van a családban, majd meggyőzi a szüleit, mennyire fontos lenne megvásárolni a legújabb termékeket –, hanem maguknak a felnőtteknek is olyan árucikkeket adnak el, amelyeket hagyományosan gyermekeknek szántak. Hayward rámutat az erőszakos számítástechnikai és online játékok, valamint az un. második valóságok fejlesztőinek stratégiájára, amelynek középpontjában a játszó ember (homo ludens) áll, akinek játékteret (ludic worlds) kell teremteni. Ezzel párhuzamosan a kriminálpolitikában központi helyre kerül a gyermekeket fenyegető bűncselekmények elleni küzdelem. („Infantilization and the culture of victimhood: a cultural criminological analysis of the effacement of adulthood”) Erre rájátszik a média (kiragadott brutális bűncselekményekről való tudósítás), mind pedig a kutatások hiánya (amire a média által közvetített baljós kép árnyalásához lenne szükség), illetve a gyermekek sérelmére elkövetett bűncselekmények nagy látenciája. A látenciát, és a gyermekeket fenyegető veszélyekkel kapcsolatos ösztársadalmi hisztériát csak növeli az internet elterjedése. A gyermekek kulturális háttértől függetlenül mindenhol otthonosan mozognak az internet világában, míg a felnőttek éppen hogy csak lépést tudnak tartani velük. Az online térben ugyanakkor sokkal nehezebb módszertanilag elfogadható, reprezentatív kutatásokat lefolytatni, éppen ezért minden adat, amelyet a kutatások az online cselekményekről megállapítanak csak a valós veszélyek töredékeként értelmezendők, feltételezve, hogy a mélyben sokkal súlyosabb a helyzet.

A találkozó résztvevői végül megállapodtak egy olyan közös kutatási terv kidolgozásában, amelyek a következő témákat ölelik fel:

- A jogalkotásban bekövetkező punitív fordulat és előidéző faktorainak feltérképezése, vizsgálata.
- A nemi erkölcs elleni bűncselekmények kulturális megítélése.
- A civil szervezetek szerepe a szexuális bűncselekmények kezelésében; az állami bűnmegelőzési eszközök kiszervezése (privatizálása) és a kiszerveződés mögött álló okok.
- A bűnmegelőzés állampolgári, individuális szerveződése (vigilantism) és hatékonyságuk a nemi erkölcs elleni bűncselekmények visszaszorítása terén.

- Annak vizsgálata, hogy mi minősül állami védelemre alkalmasnak és mi marad meg a magánélet területén (a büntetőjog beszivárgása a magánéletbe a házasság, a szexuális önrendelkezés és önkifejezés terén) és hogyan változtak a határvonalak az idők során.
- Viktimizációs nézőpont: az áldozatok szerepének megítélése, az áldozatok kezelése, a nekik nyújtott szolgáltatások stb.
- Az „instant” kodifikáció mint a nagy súlyú bűncselekményekre való reagálás azonnali eszköze (szimbolikus jogalkotás, amelynek célja az állampolgárok meggyőzése a biztonságról). Ebben a körben vizsgálható, hogy milyen hosszú a törvényalkotási folyamat és milyen faktorok befolyásolják (pl. társadalmi mozgalmak, diskurzusok, politikai érdekek stb.). Mennyi időt vesz igénybe, amíg a változásokra a jog reagál? Milyen együttthatók, milyen súllyal vesznek részt a jogalkotásban?
- Mennyire fedezhető fel az egyes országokban a büntetőjogi populizmus mint a szexuális bűncselekmények nyomán kialakult morális pánik ellensúlyozásának eszköze? (Ilyen a tetszetős, gyors, az állampolgárok megnyugtására kezdetben alkalmas, ámde hatástalan intézkedések, jogszabályok alkalmazása, pl. a közbotránkozást kiváltó, ámde elszigetelt szexuális bűncselekményeket követően bevezetett jogszabályi szigorítások.)
- A kelet- és a nyugat-európai országok (az új és a régi demokráciák) ideológiai fejlődésének azonos pontjai és eltérései. Az eltérések politikai, gazdasági és társadalmi okai. Felfedezhetők-e a régi demokráciák szexuális önrendelkezési mozgalmi az új demokráciákban és milyen elhajlásokkal? Milyen politikai, kulturális és egyéb okok játszhatnak szerepet a két régióban a sexualitás eltérő megítélésében? Hogyan befolyásolta a sexualitás büntetőjogi megítélését a politikai és a gazdasági fejlődés az egyik, és hogyan a másik oldalon?
- A büntető törvénykönyvek strukturális felépítése és annak fejlődése az utóbbi 20 évben.
- A különböző büntetőjogi kódexek összehasonlítása: az egyes törvények milyen struktúrát követnek a nemi erkölcs elleni bűncselekmények elhelyezésében és megnevezésében? Fellelhető-e a szexuális önrendelkezés feletti bírálat a büntetőjogi narratívában?

Hivatkozott irodalom

- Bauman, Z. (2000) *In Search of Politics*. London: Polity Press
- Bottoms, A. (1995) *The Philosophy and Politics of Punishment and Sentencing* In C. Clarkson and R. Morgan (eds.): *The Politics of Sentencing Reform*. Oxford: Clarendon Press, pp.17-49
- Garland, D. (2001) *The Culture of Control*, Oxford University Press
- Hebberecht, P. (2009) *Crime prevention at the Belgian federal level: from a social democratic policy to a neo-liberal and authoritarian policy in a social democratic context* In: Adam Crawford (Ed.): *Crime Prevention Policies in Comparative Perspective* Willan Publishing, Chapter 8, pp. 177-195
- Jenkins, P. (2001) *Beyond Tolerance: Child Pornography on the Internet*. New York: New York University Press
- Klimke, D. (2008) *Wach- und Schließgesellschaft Deutschland. Sicherheitsmentalitäten in der Spätmoderne*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften
- Klimke, D., Sack, F. & Schlepper, C. (2010) *Stopping the 'punitive turn' at the German border*. In: H. Kury & Shea (eds.) (megjelenés alatt)

Parti, K. (2010) „10 dolog, amit utálok benned”, avagy a kormányzati szintű internet-blokkolás kritikája a német törvény kapcsán, [„10 things I hate about you” or critical issues of government based internet blocking in relation of the German legal rules] In: *Infokommunikáció és Jog*, [Infocommunication and Law] Vol. 38. pp. 97-104

Zavrsnik, A. (2010). Criminal Justice Systems' (Over)Reactions to IT Security Threats, In: Bellini, M., Brunst, P. & Jähnke, J. (Eds.): *Current Issues in IT Security. Proceedings of the interdisciplinary conference 12-14 May, 2009*. Duncker & Humblot, Berlin, pp. 91-105

Budapest, 2010. október 29.

Dr. Parti Katalin
tud. fmts.
Bűnözéskutatási Osztály